

318-320 (930-932) ile 340 (951-52) yılları arasında telif edilen *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* (*Mesâlikü'l-memâlik*) sadece Arap okuyucularına mahsus kalmamış, Farsça'ya birçok defa tercüme edilerek diğer müslümanların da okumaları sağlanmış; hatta bir ara orijinalinin Farsça kaleme alındığı dahi söylenmiştir. Eser özellikle doğu İslâm ülkelerinde çok etkili olmuş ve İbn Havkal, Makdisî, *Hudûdü'l-âlem* müellifi, Yâkût el-Hamevî, Hâfız-ı Ebrû ve Osmanlı coğrafyacıları tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Kitabın 134 bölümü, tam ve özet yazma nüshalar halinde değişik kütüphanelerde bulunmaktadır; bunların çoğunda haritaların tamamı mevcuttur. Esere ait muhtasar bir nüshanın faksimile neşri J. H. Moeller tarafından yapılmış (Gotha 1839), bu nüshayı Andreas David Mordtman Almanca'ya çevirmiştir (Hamburg 1845). Daha sonra eseri Michael Jan de Goeje 1870 yılında, 589 (1193) istinsah tarihli Berlin yazmasını esas alarak neşretmiştir. Bunu, Kahire Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bulunan üç yazmadan yararlanılarak yapılan yeni bir neşri takip etmiştir (nşr. Muhammed Câbir Abdülâl el-Hîñî, Kahire 1381/1961). Eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde altı (Bağdat Köşkü, nr. 334; Revan Köşkü, nr. 1646; III. Ahmed, nr. 2830, 3012, 3348, 3349) ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç (Ayasofya, nr. 2613, 2971, 3156) yazma nüshası daha vardır. Kitabın iki eski Farsça tercümesi İrec Efşâr tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1347 hş./1968; trc. Muhammed b. Es'ad b. Abdullah Tüsterî, Tahran 1373 hş./1994).

BİBLİYOGRAFYA :

İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), tür.yer.; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 211; Youssouf Kamal, *Monumenta cartographica Africae et Aegypti*, Le Caire 1926-51, III, 568, 584-622; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebî'l-coğrafiyyi'l-Ârabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 199-200; A. Miquel, *Le géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du XIe siècle*, Paris 1967, s. 292-299; a.m.f., "al-Istakhrî", *EP* (İng.), IV, 222-223; Gerald R. Tibbetts, "The Balkhî School of Geographers", *The History of Cartography* (ed. J. B. Harley – D. Woodward), Chicago 1992, II/1, s. 108, 109, 110, 117; S. Maqbul Ahmad, *A History of Arab-Islamic Geography*, Amman 1995, VI, 79-84; M. J. de Goeje, "Die Istakhrî-Balkhî Frage", *ZDMG*, XXV (1871), s. 42-58; J. H. Kramers, "La question Balkhî-Istakhrî-Ibn Hawkal et l'Atlas de l'Islam", *AO*, X (1932), s. 9-30; Muhammed Mahmûd es-Sayyâd, "el-Mesâlik ve'l-memâlik li'l-Istahrî", *Tî*, I, 719-730; O. G. Bolshakov, "Eştakrî", *Elr*, VIII, 646-647.

MARINA A. TOLMACHEVA

İSTANBUL

Marmara bölgesinde
Türkiye'nin en büyük şehri
ve aynı adı taşıyan
küçük bir ilin merkezi.

I. TARİH

II. SANAT

III. KÜLTÜR ve EDEBİYAT

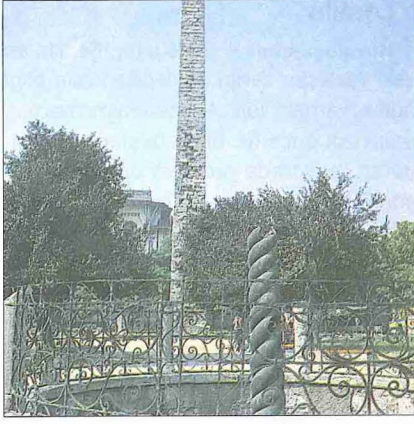
Aynı adlı boğazın (İstanbul Boğazı) güney ağzında ve Avrupa tarafında, boğaza açılan dar bir koy olan Haliç'in güneyindeki küçük bir yarımada üzerinde kurulmuş, daha sonraki dönemlerde genişleyerek Haliç'in kuzey kesimine ve İstanbul Boğazı'nın her iki yakasına yayılmıştır. Şehrin, ilk kuruluş yeri olan küçük yarımada dışarı taşarak zaman içinde çok geniş bir alana yayılmış olması İstanbul adına günümüzde birbirinden farklı iki anlam kazandırmıştır. Bunlardan ilki kendi adını taşıyan boğazın güney ağzında ve Avrupa tarafında, Boğaz'a açılan derin ve oldukça geniş bir koyun (Haliç) güneyinde kalan küçük bir yarımada (İstanbul yarımadası) üstüneyleşmiş ve batıdan da surlarla kuşatılmış kesimi ifade ederken ikincisi, bu tarihi yarımadayla birlikte hem Avrupa hem Asya topraklarına yayılmış bulunan bütün yerleşme bölgesini kapsamaktadır.

Coğrafi durumu bakımından İstanbul'un karalar ve denizler arasında bir geçit yerinde bulunması büyük önem taşır. Balkan ve Anadolu yarımadaalarını kat ederek geçen yollar önemli bir engelle karşılaşmadan burada düğümlenir. Boğaz ne karşidan karşıya geçmeyi güçleştirecek kadar geniş, ne de gemilerin gidiş gelişini güçleştirecek kadar dar, kayalık ve sığdır. İstanbul Boğazı'nın Karadeniz ve Akdeniz kültür âlemlerini birleştiren bir deniz yolu olması, ayrıca Asya ile Avrupa'yı bağlayan kara yollarının Boğaz'a doğru yaklaşarak burada birbiriyle düğümlenmesi, İstanbul'un bütün tarihi boyunca gelişmesini etkileyen ve bu şehre özel bir kişilik kazandıran önemli bir faktördür. Şehrin İstanbul yarımadasının ucunda (günümüzde Sarayburnu adı verilen mevki) kurulmasını sağlayan coğrafi şartların en belirginini Haliç'in varlığıdır. Karalar içine 8 km. kadar sokularak geniş ve derin bir koy meydana getiren Haliç hem fırtınalardan korunan güvenceli bir liman oluşturmuş, hem de Marmara deniziyle arasındaki tepelik yarımada sayesinde korunmaya elverişli bir yerleşme yeri hazırlamıştır.

I. TARİH

Kuruluşundan Fethe Kadar. Şehrin en eski yerleşim tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak araştırmacılar, milâttan önce III. binin başlarından itibaren bu yörede yerleşim olduğu görülmüştür. En erken yerleşim yeri olarak Haliç kıyıları ile bunun ucundaki Alibey ve Kâğıthane derelerinin vadileri veya bu vadilere hâkim tepeler gösterilmektedir. Romalı yazar Plinius, coğrafi konumu ve stratejik önemi çok eski çağlardan beri farkedilmiş olan bu yerde Byzantion'un kurulmasından, yani milâttan önce VII. yüzyıldan önce Lygos adında bir köy bulunduğunu söyler.

Şehrin ilk kuruluşuna dair yaygın efsane bir Megara kolonisi olarak kurulduğu (m.ö. 659) şeklindedir. Efsaneye göre Megaralılar'ın başındaki kumandanın adı Byzas idi ve şehrin adı da buradan geliyordu. Bir başka efsaneye göre Byzantion'un kurucusu olan Byzas, Tanrı Zeus'un kızı Keroessa ile Deniz Tanrısı Poseidon'un oğludur. Byzas doğduğu yerde bir şehir kurmuş ve şehre kurucusuna izâfeten Byzantion adı verilmiştir (Erhat, s. 187). Küçük bir şehir olan Byzantion coğrafi konumu ve stratejik önemi sebebiyle çevredeki devletlerin ilgisini çekti. Şehir Traklar'ın saldırılarını göğüslemek zorunda kaldığı gibi Persler'in işgaline de uğradı. Milâttan önce 478'de Atina'nın zorlamasıyla Persler'e karşı kurulan Delos Deniz Birliği'ne girdi. Bununla beraber milâttan önce 440'ta Atina'ya isyan etti, fakat kısa süre sonra Atina'nın hâkimiyetini yeniden tanımaya mecbur oldu. Şehir Atina ile Sparta arasındaki savaşlar sırasında Spartalılar'ın eline geçti. Milâttan önce 340'ta Makedonya Kralı II. Filip (Philippos) tarafından denizden ve karadan kuşatıldı, fakat müttefiklerinin yardımı sayesinde kurtuldu. Roma'nın Makedonya ve Yunanistan'da üstünlük sağlamasıyla Byzantion önce Roma'nın hâkimiyetini kabul ederek serbest şehir (civitas libera) statüsünü sürdürmeyi başardıysa da milâttan sonra 73 yılında İmparator Vespasianus tarafından Roma topraklarına katıldı. Ancak İmparator Septimus Severus ile rakibi İmparator Pescenius Niger arasındaki iktidar mücadelesinde Niger'i tutan Byzantion onun öldürülmesinden sonra Severus tarafından tahrip edildi. Severus şehrin sınırlarını biraz daha genişleterek yeniden imar etti ve oğlunun şerefine Augusta Antonina adını verdi.

Hipodrom'da bulunan Yılanlı Sütun ile örne obelisk – Sultanahmet / İstanbul

İmparator I. Konstantinos Roma tah-tını ele geçirdikten (323) sonra Byzan-tion'u imparatorluğun yeni merkezi ola-rak seçti. Başşehrin inşasına 324 yılında başlandı. Konstantinos önce şehrin ala-nını genişletti. Yeni şehrin alanı eskisinden hemen hemen dört misli büyüktü. Buna göre kara tarafındaki surun eskisinden çok daha batıya götürüldüğü anlaşıl-maktadır. Ancak günümüze hiçbir iz kal-mamış olduğundan Marmara'dan Haliç'e uzanan bu surun nereden geçtiğini kesin biçimde tesbit mümkün değildir. Bir id-diaya göre sur Marmara kıyısında Samat-ya'dan (Rabdos) başlamakta, Çukurbos-tan'dan (Makios) Bayrampaşa deresine (Lykos) inmekte ve Cibali yakınında (Pet-riön) Haliç'e ulaşmaktaydı. Yeni başşehir-de muhteşem bir saray, senato binası, hipodrom, tapınak ve kiliseler yapıldı. Meydanlar imparatorluğun çeşitli yerle-rinden getirilen sanat eserleriyle süslen-di ve nihayet 11 Mayıs 330'da günlerce sü-ren eğlenceler içinde şehrin resmî açılış töreni yapıldı.

Yeni başşehir topografik bakımdan çok farklı olmakla beraber Roma'ya benzeti-lerek kuruldu; Roma'daki belediye teşki-lâtına göre düzenlendi ve son ikisi sur dışında olmak üzere on dört bölgeye (region) ayrıldı. On dördüncü bölge olan Blakhernai (Ayvansaray) sonradan surla-rın içine alınmıştır. Daha sonraki yüzyil-larda imparatorların oturduğu Blakher-nai Sarayı burada inşa edilmiştir. On üçüncü bölge ise Galata'nın aşağı kısmın-daydı ve Sykai (İncirlik ?) adını taşıyordu. Resmen şehrin bir parçası olduğu halde

surların dışındaydı ve hiçbir istihkâmı yoktu. Herhalde Roma'da Tiber nehrinin ötesindeki bölge örnek alınarak kurul-muştu.

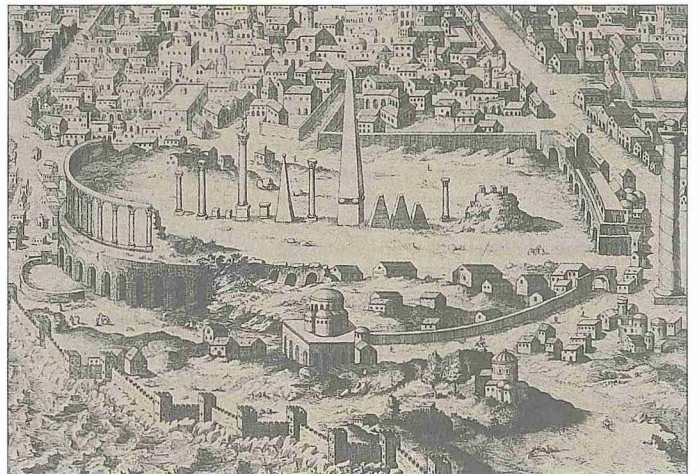
Şehrin Roma'ya benzeyen başka bir yönü de Büyük Saray'ın Hipodrom'a ya-kınlığı idi ve Roma'daki Circus Maximus ile Palatine saraylarının durumunu andır-ıyordu. Ayrıca Augusteion Meydanı'na dikilen ve imparatorluk yol sisteminin başlangıç noktasını gösteren ("0" km. ta-ş) Milion, Roma Forumu'ndaki Milliari-um'a karşılıktı. Yıldızlıkapı'dan (Altınka-pı) başlayan zafer alayı törenleri burada son bulurdu. Doğu-batı istikametinde yaklaşık 2 km. uzayan şehrin ana cadde-si de (Mese) Milion'dan başlamakta ve Kapitol denen yerde ikiye ayrılarak biri surlardaki Yıldızlıkapı'ya, diğeri Edirne-kapı'ya ulaşmaktaydı. Bu yol üzerinde, imparatorluğun yeni başşehrinin kuru-cusu adına yapılan meydanın (Forum Con-stantini) ortasına dikilen porfir sütunun (Çemberlitaş sütunu) üstünde I. Konstan-tinos'un Güneş tanrısını (Sol-Helios) sem-bolize eden tunçtan bir heykeli vardı. Ye-ni başşehrin kuruluşu sırasında yeni res-mî din Hıristiyanlığın mâbedi olan kilise-ler de yapıldı. Bunların ilki "ilâhî huzur" veya "kutsal barış" anlamını taşıyan Aya İrini (Hagia Eirene) Kilisesi'dir. V. yüzyılda İstanbul'da 323 sokak ve 4383 ev bulun-maktaydı. Yine Roma'nın limanı Ostia'da olduğu gibi İstanbul'daki zengin evleri de iki katlı inşa edilmişti. Fakirler ise çoğu tabanı toprak, damı sazlarla örtülü kulü-belerde yaşıyordu.

Başşehrin kuruluşundan itibaren İstan-bul halkı için en önemli yer Hipodrom idi. Burası sosyal hayatın en canlı noktasıydı. Araba yarışlarının ve tiyatro gösterileri-nin yapıldığı Hipodrom'a giriş serbestti.

Roma'daki Circus Maximus örnek alına-rak Septimus Severus tarafından yapı-lan, daha sonra I. Konstantinos tarafın-dan yenilenen Hipodrom seyirci kapasite-si bakımından Circus Maximus'tan daha büyüktü ve 80.000 kişi alıyordu. I. Kon-stantinos'un yarışları seyretmek için yapı-ttığı loca (Kathisma) spiral bir merdiven-le Büyük Saray'a bağlıydı. Yarış alanının ortasında uzunluğuna yapılan ve sanat eserleriyle süslenen duvara Spina denili-yordu. Yarış arabaları bu duvarın etra-fında koşarlardı. Konstantinos devrinde Delphi'den getirilen Yılanlı Sütun Hipod-rom'a konmuştu. I. Theodosios zamanın-da obelisk de (dikili taş) buraya konuldu. II. Theodosios döneminde locanın ön ta-rafına Khios adasından getirilen yıldızlı bronzdan yapılmış Lysippos'un dört at heykeli konulmuştu. En alt sıradaki özel yerler senatörlere ayrılmıştı. Maviler Par-tisi'nin üyeleri locanın sağında, yeşiller ise solunda otururlardı.

Hipodrom zaman içinde merasimlerin ve politik tartışmaların da yapıldığı yer haline geldi. Yeni bir imparatorun tahta çıkması sırasında halk Hipodrom'da top-lanır ve seçimi onayladığını burada belir-tirdi. Aynı zamanda halk imparatorun tu-tumunu yine burada eleştirip şikâyetle-rini dile getirirdi. Bundan dolayı sonraki devirlerde Hipodrom tahtı sarsan birçok gösteri ve ayaklanmaya sahne olmuştur. Her şeye rağmen Hipodrom esasta araba yarışlarının yapıldığı yerdi. Önceleri yarış-çılar işçi sınıfının üst tabakasından seçi-lirdi. Zamanla asil sınıftan gençler de Hipodrom'da yarışmaya başladı. Yarış-çılar Maviler, Yeşiller, Kırmızılar, Beyazlar diye adlandırılan ve halkı temsil eden si-yasî partilerden biri veya diğeri için yarış-ırdı. İmparatorlar da bu partilerden bi-

İstanbul'da Hipodrom ve çevresini gösteren XV. yüzyılın sonuna ait gravür (O. Panvinio, *De ludis circensibus*, Venedik 1600)

IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'dan Venedik'e götürülen ve bugün San Marco Kilisesi'nin önünde duran bronzdan yapılmış dört at heykeli

rini tutar ve bunu açıkça belli ederlerdi. Sonraki zamanlarda Maviler ve Yeşiller çok önem kazandı ve Kırmızılar ile Beyazlar bunlara katılıp silindi. Latin işgali araba yarışlarının sona ermesine yol açtı ve 1261'de İstanbul'un geri alınmasından sonra da artık yapılmadı.

Şehrin merkez alanında pazarlar kuruldu. Halk günlük haberleri duymak ve meseleleri tartışmak için buralarda toplandı. VI. yüzyılda Augusteion Meydanı başşehrin en sevilen buluşma yeri olmuştu. Kitapçı dükkânları buraya yakındı. Arzuhalçiler de burada Ayasofya'nın önünde bekleyişlerdi. Bu dönemde burada büyük bir gıda pazarı da kuruldu. Büyük Saray ile Konstantinos Forumu arasındaki çarşıda kuyumcu dükkânları yer alırdı. Ayrıca her tarafta gezerek kıymetli kumaşlar, ayakkabılar veya basit günlük eşyalar satan sokak satıcıları da vardı.

Asil beyler genelde beyaz atlara binerdi; yanlarında yürüyen uşakları ellerinde sopalarla efendilerine kalabalıkta yol açardı. Şık giyimli zarif hanımlar ise şehirde ya araba ya da tahtirevanla dolaşır ve beraberlerinde harem ağaları bulunurdu. Kadınların bazı kanunî hakları vardı. Miras alırlar, dul kaldıklarında kendi mülklerini idare eder, çocuklarının vasisi olurlardı. Şehirde okuma yaygındı. İstanbul'un koruyucusu Meryem Ana'yı elinde kitapla gösteren bir tasviri örnek alan asil hanımlar arasında okuma merakı oldukça yüksekti. Aileler çocuklarının öğrenimine önem verirlerdi.

Mezarlıklar şehir dışındaydı. Sadece imparator ve akrabaları surlar içinde kilisede gömülebilirdi. Şehirde hastaların bakımı için birçok hastahane, yetimhane ve fakirhane yapılmıştı. Önceleri başşehrin

su ihtiyacı dışarıdan gelen su yollarıyla karşılandı. Ancak şehre saldıran düşmanların bu su yollarını kolayca kesmesi mümkün olduğundan devlet daha pratik bir sistem geliştirerek yer altında büyük sarnıçlar kurdu. Bunlardan otuz kadarı günümüze ulaşmıştır.

İki nesil içinde şehrin nüfusu Konstantinos'un çizdiği sınırları aştı ve surların dışında yeni mahalleler oluştu. Şehrin nüfusu IV. yüzyılın sonunda tahminlere göre 200.000'e ulaştı, VI. yüzyıl içinde bu sayı yarım milyonu, IX. yüzyılda ise 1 milyonu buldu. Yeni başşehrin etrafında Roma hayatının önemli bir unsuru olan yazlık mahalleler genelde deniz kıyısında Bakırköy'e kadar uzanan batı sahilinde, Boğaziçi kıyılarında, Üsküdar ve Kadıköy'de kuruldu. Buralarda birçok yazlık saray, kilise ve manastır inşa edildi. Prens adaları yazlık olarak değil gözden düşen hânedan mensupları veya önemli şahıslar için sürgün yeri olarak kullanıldı. Böylece boğazın iki yakasındaki yazlık mahallelerle birlikte İstanbul Ortaçağ'ın en görkemli ve büyük başşehri haline geldi. Şehir eyaletlerden alınan vergiden muaf tutuldu. Halka bedava ekmek dağıtıldı. İmtiyazlar tanınmak suretiyle birçok Roma senatörü ve diğer şehirlerden pek çok seçkin aile başşehre göç etmeye teşvik edildi. Bunlara inşaat yapmak üzere bedava arsalar verildi. Böylece İstanbul kurulduğundan itibaren çeşitli insan gruplarının birleştiği yer oldu.

İmparatorluğun merkezini İstanbul'a taşıyan ve resmî din olarak kabul ettiği Hıristiyanlığa, 325 yılında İznik'te toplanmasını gerçekleştirdiği I. Genel Konsil ile yeni bir güç kazandıran Konstantinos'un dönemi eski imparatorluk idaresinden kesin kopuşun başlangıcı oldu ve bundan böyle ağırlık merkezi doğuya geçmiş olan

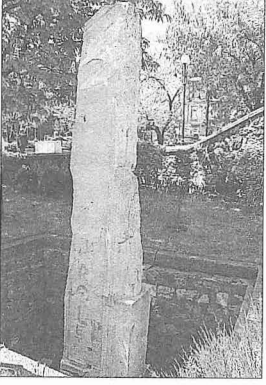
imparatorluk her yönden batı şartlarına yabancılaştı. Persler'e karşı sefere çıkmaya hazırlanırken İzmit yakınında ölen (337) kralın cenazesi İstanbul'a getirilerek Hagioi Apostoloi (On İki Havari) Kilisesi'nin doğu ucunda imparatorluk ailesi için inşa edilen Mausoleum'a gömüldü (Burkhard, s. 370). Büyük oğlu II. Konstantios babasının başlattığı İstanbul'u imar faaliyetine devam ederken şehir 24 Ağustos 358'de İzmit'i yerle bir eden ve etkili Makedonya'da bile hissedilen bir depremle sallandı (Marcellinus, s. 126 vd.). İmparator Valens, İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak için yapımı devam eden su şebekesine Valens Su Kemerini (Bozdoğan Kemerini) ekledi.

Yeni bir hânedanın kurucusu olan I. Theodosios, 383'te batı eyaletlerinde muhtemel imparator ilân edilen Maximus'a karşı kazandığı zaferin anısına 390'da İstanbul'da Hipodrom'un Spina'sına Mısır'dan getirilmiş olan obeliski dikirtirdi. Theodosios, 381'de İstanbul'da toplanan II. Genel Konsil kararlarına uygun olarak çıkarıldığı bir fermanla Aryanistliği yasakladı ve İznik iman formülünü -oğulun ezelden beri baba ile bir olduğu dogmasını- devletin resmî dini olarak kabul etti. Böylece Ortodoksluk kurulmuş oldu. Ancak Aryanistler direndiler, hatta 388 yılında Ayasofya'nın güneyindeki patriklik sarayını yaktılar (Sozomenos, LXVII, 7, 14). Putperestlik de kesin olarak yasaklandığından 392'de Zafer ilâhesinin heykeli senato salonundan çıkarıldı. Eski ilâhlar döneminin olimpiyat oyunları da 393'te son defa yapıldı. Böylece Roma İmparatorluğu tamamen hıristiyanlaşmış oldu.

395'te Theodosios'un ölümünden sonra imparatorluğun idaresi oğulları Arkadios ve Honorios arasında ikiye ayrıldı. Arkadios'un siyasî açıdan fazla önem ta-

Hipodrom'daki dikili taşın kaidesinde imparatorluk locasını ve seyircileri gösteren kabartma - Sultanahmet / İstanbul

Bizans döneminde şehrin "0" km. taşı olan Ayasofya Müzesi önünde Augusteion Meydanı'ndaki Milion

özellikle malî alanda yaptığı reformlarla imparatorluk ekonomik bakımdan kalkınmayı başardı. Bu dönemde İstanbul, Ortodoks halkın monofizit inanca sahip olan imparatora ve taraftarlarına karşı 4-6 Kasım 512'de giriştiği büyük bir ayaklanmaya tanık oldu.

I. Iustinianos döneminde 529 yılında hukukun yeniden düzenlenmesi ve yayımlanması (*Codex Iustinianus*) büyük önem taşır. İstanbul tarihinin en kanlı ayaklanması da onun zamanında meydana geldi. 532 yılında Maviler ve Yeşiller'in birleşerek çıkardıkları Nika İsyanı büyük zararlara sebep oldu. Ayaklanma hızla yayıldı. İstanbul her taraftan ateşe verildi. Aralarında Ayasofya Kilisesi'nin de bulunduğu binalar ve anıtlar yakılıp yıkıldı. Altı gün süren isyan Belisarios ve Narses adlı kumandanlar tarafından Hipodrom'da toplanmış 30.000'den fazla insanın öldürülmesiyle bastırıldı. Iustinianos, Nika İsyanı sırasında çıkan yangında ikinci defa kül olan Ayasofya'yı muhteşem bir şekilde yeniden inşa ettirerek büyük bir ün kazandı. Ancak malî kaynakların büyük ölçüde israfı devletin de gücünü yitirmesine sebep oldu. Iustinianos devrinde İstanbul'da toplanan V. Genel Konsil (553) bir ölçüde de olsa İstanbul ve Roma kiliseleri arasında bir uzlaşma sağladı. Fakat bu anlaşma sürekli bir neticeye ulaşamadığı gibi Roma'ya yaklaşma Doğu kiliselerinin İstanbul'dan daha çok kopmasına sebep oldu. Yeğeni II. Iustinianos İran'a karşı ikinci bir cephe oluşturmak üzere Göktürk hakanı ile dostluk kurmaya çalıştı.

Yeni bir hânedanın kurucusu olan Herakleios devrinde Balkanlar'ı hemen bütünyle ele geçiren Avar ve Slav orduları doğrudan İstanbul'u tehdit etmeye başladılar. Öte yandan Boğaziçi kıyılarına kadar ilerleyen İran orduları İstanbul'u zaptetmek üzere Avarlar'la anlaştı. Durumu böylesine çaresiz görünen imparatorluk hiç umulmadık bir şekilde kendini yenileme oluşumunu gerçekleştirdi. Herakleios'un idarî, dinî, kültürel ve en önemlisi "tema"lar (askerî eyalet) sistemini kurarak askerî alanlarda yaptığı reformlar devlete yeniden yaşama gücü verdi. 622-629 yılları arasında süren savaşlar sonunda İran ve Avarlar karşısında kesin başarı sağlandı. Bu savaşlar sırasında 626'da Avarlar ve İranlılar'ın beraberce yaptıkları kuşatma zorlu bir direnme ve donanmanın başarısı ile atlatılabildi. Ancak bir süre sonra başlayan İslâm fetihleri sonunda Filistin, Suriye, el-Cezire, Mısır eya-

letlerinin kaybedilmesi imparatorluğun doğuda kazandığı üstünlüğü silip götürdüğü gibi İstanbul'u hedef alan müslüman Araplar'ın karadan ve denizden düzenledikleri seferler imparatorluğu tamamen ortadan kalkmak tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı.

Herakleios'tan sonra tahta geçen torunu II. Konstans devrinde hızla ilerleyen İslâm fetihleri Tunus içlerine kadar Kuzey Afrika'ya, Toros silsilesine kadar Anadolu'ya ulaşmış, Kıbrıs ve Rodos adalarını ele geçiren müslümanlar imparatorluğun Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü kırmıştı. İmparator II. Konstans Langobardlar'a karşı İtalya'yı, Araplar'a karşı Kuzey Afrika'yı daha iyi savunabilmek için başşehir Syracuse'ya taşımaya karar vermişti. Başşehir halkı ve patrik bu düşünceye kesinlikle karşı çıktı ve mesele imparatorun öldürülmesiyle son buldu.

IV. Konstantinos devrinde İstanbul bu defa da Emevî Halifesi Muâviye'nin ordularını surlarının önünde gördü (669). Kıbrıs, Rodos, Kos (İstanköy), Khios (Sakız) adalarının ele geçirilmesinden sonra 670'te Kyzikos (Kapıdağ) yarımadasının zaptı müslümanların hedefinin İstanbul olduğunu açıkça göstermişti. Büyük tarruz, 674'te muazzam bir donanmanın getirdiği kuvvetlerin şehri karadan ve denizden kuşatmasıyla başladı ve 678'e kadar sürdü. Ancak İstanbul karadan yapılan hücumların müstahkem surları aşamaması ve müslüman gemilerinin Grek ateşiyle (Sıvı Ateş) yakılması sonucunda kurtuldu. Fakat İslâm'ın yükselişi imparatorluğun dinî siyasetini de etkilemekteydi. Bütün doğu eyaletlerini müslümanlara kaptırmış olan Bizans, artık kilise bakımından doğu hristiyanlarıyla barışık kalmak zorunda değildi. Herakleios döneminde 638'de kabul edilen Monotheletismus (İsa'da bir tek iradenin varlığı) ile bütün bağlarını kopararak Roma ile barıştı ve İstanbul'da toplanan VI. Genel Konsil (7 Kasım 680 – 16 Eylül 681) Monotheletismus'u mahkûm etti.

On altı yaşında tahta çıkan II. Iustinianos'un ilk saltanat dönemi (685-695) Maviler Partisi'nin öncülük ettiği bir halk isyanıyla son buldu. II. Iustinianos 705'te ikinci defa tahta çıktı. İstanbul halkı korku içinde ve acılar çekerek altı yıl Iustinianos'un zulümlerine katlandı.

İmparatorluk 711-717 yılları arasında saray ihtilâlleri ve anarşi içinde çırpınıp durdu. Bu arada İstanbul depremler ve yangınlar yüzünden tekrar tekrar harap

şımayan saltanat döneminde başşehirdeki dinî kargaşanın sebep olduğu isyan sırasında Ayasofya Kilisesi yandı (404). Theodosios ve Arkadios dönemlerinde İstanbul birkaç defa yangın (388, 400, 406) ve deprem (395, 402, 403, 407) felâketine uğradı. II. Theodosios devri, Hz. İsa'nın niteliği konusunda birbirine cephe alan inanç kavgalarının doğurduğu dinî görüş ayrılıklarına son vermek için III. Genel Konsil'in Efes'te toplanması (431), *İmparator Kanunları Mecmuası*'nın (*Codex Theodosianus*) neşri (438) ve Hunlar'ın devletin varlığını tehdit eden akınları bakımından önem taşımaktadır. Hunlar'ın yarattığı büyük tehlike karşısında İstanbul surlarının 2 km. daha batıya götürülerek bugünkü yerinde inşası (413-447) ve Latince-Grekçe olarak hitabet, gramer, felsefe, hukuk derslerinin verileceği yüksek okulun (Auditorium) kuruluşu (425) II. Theodosios devrinin en önemli olaylarıdır.

Markianos devrine dinî inanç kavgaları, özellikle Efes Konsili'nde üstünlük sağlayan monofizit görüşe son vermek amacıyla 451'de Kadıköy'de (Khalkedon) toplanan IV. Genel Konsil ve Attilâ'nın ölümüyle Hun Devleti'nin dağılması sonucunda imparatorluğun bu tehlikeden kurtulması damgasını vurmuştur. Günümüzde Kıztaşı adıyla bilinen, Fatih'te bir meydanın ortasında yükselen Markianos Sütunu bu döneme tanıklık eder ve imparatorluğun Hun baskısından kurtuluşunu simgeler. Ortodoks inancına yeniden dönüş anlamına gelen Kadıköy Konsili'nin İznik iman formülüne bazı ilâvelerle aldığı kararlar günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.

I. Leon döneminde 465 yılında 1 Eylül gecesi başlayan ve dört gün süren yangında şehrin büyük bir bölümü tamamen yandı. İmparatorluğun batı yarısı Germen kavimlerinin saldırısıyla yıkılırken (476) doğu yarısı bu tehlikeyi atlatabildi. 491'de tahta geçen İmparator Anastasios'un

oldu. Emevîler Bizans'ın bu durumundan yararlanarak yeniden İstanbul'u kuşattı. Halife Süleyman b. Abdülmelik'in kardeşi Mesleme tarafından kuşatılan başşehir 717'de tahta çıkan III. Leon'un gayretiyle, özellikle Grek ateşi ve şehir surlarının dayanıklılığı sayesinde bu tehlikeyi de atlattı. Ayrıca Anadolu'da kazanılan başarılarla müslümanların devleti tehdit eden hücumları durduruldu. 726'da İmparator III. Leon'un bir emirnameyle başlayan "tasvir kırıcılık" (ikonoklasm) hareketinin asıl hedefi, aslında tasvir kültürünü kendileri için bir sanayi haline getirmiş olan keşişlik müessesesinin kudret ve nüfuzunu kırmaktı. Ancak Leon'un sarayın kapısı üzerinde bulunan İsa tasvirini söktürmesiyle başlayan sokak kavgaları İstanbul'u kana buladığı gibi tasvir kırıcılık hareketi imparatorluğun birçok yerinde isyanların çıkmasına sebep oldu. İstanbul bu dönemde 26 Ekim 740 günü vuku bulan şiddetli depremden de büyük zarar gördü. Aya İrini Kilisesi ve birçok büyük bina kısmen veya tamamen yıkıldı. Şehir iki yıl sonra 742'de yeni bir depremle tekrar sarsıldı.

Tasvir kırıcılık hareketinin en şiddetli temsilcisi olan V. Konstantinos, tahta çıktığı yıl (741) iktidarı eniştesi Artabasdos'a kaptırdıysa da onu bertaraf ederek 743 Ekiminde başşehre girip yeniden tahtına oturmayı başardı. Bu taht kavgası sonunda İstanbul, İmparator Konstantinos'un intikam almak için yaptığı cezalandırma hareketine sahne oldu. Bulgarlar'ın kesin hezimetiyle son bulan savaşta (763) sonra halk İmparator V. Konstantinos'un muhteşem bir merasimle şehre girişine alkış tuttu ve bu zaferi Hipodrom'da yapılan büyük şenliklerle kutladı. 10 Şubat 754'te toplanan konsilden sonra tasvir kırıcılık hareketinin özellikle başşehirde en sert tedbirlerle uygulanması halkı perişan etti. İmparatorun merhametsiz tutumu sonucu pek çok kişi öldürüldü. Heykeller, mozaikler, resimler, el yazmalarındaki tezhipler, en kutsal emanetlere varıncaya kadar ibadete maddî dayanak olabilecek her şey yok edildi.

İstanbul, Abbâsî Halifesi Mehdi-Bilâlîh'in oğlu Hârûnürreşid kumandasında gönderdiği orduların tehdidinden İmparatoriçe Irene'nin Hârûnürreşid'le imzaladığı barış antlaşması sayesinde kurtuldu (782). Papalık ile de yeniden dostluk kuran imparatoriçe, tasvirlerle ibadete dönüşü sağlamak amacıyla 31 Temmuz 786'da İstanbul'da Hagioi Apostoloi Kilisesi'nde bir genel konsil topladı. Ancak konsil ikonoklast kumandanlar tarafından

dağıtıldı. Fakat Irene, bir yıl sonra (24 Eylül 787) İznik'te topladığı genel konsilde tasvir kırıcılık hareketini mahkûm ettirdi. Konsilin İstanbul sarayında yapılan kapanış töreninde alınan kararlar Irene ve genç imparator tarafından da imzalandı (23 Ekim 787). İstanbul 17 Mart 780, 9 Şubat 790 ve Mayıs 796'da deprem felâketine uğradı.

31 Ekim 802'de İstanbul sarayındaki bir ihtilâl sonunda tahttan indirilen Irene'nin yerini onun maliye vekili I. Nikephoros aldı. Onun ölümünden sonra İstanbul 813 ve 814 yıllarında Bulgar Kralı Krum tarafından iki defa kuşatıldı. Başşehir, Krum'un birinci kuşatmasından surlarının sağlamlığı sayesinde kurtuldu. İkinci kuşatma sırasında da Krum ansızın ölünce kuşatma sona erdi.

İstanbul, 820 yılı Noel günü Ayasofya Kilisesi'ndeki âyin sırasında İmparator V. Leon'un öldürülmesiyle yeni bir cinayete tanık oldu. Onun yerine geçen II. Mikhail ile kurulan Amorion hânedanı döneminde tasvir kırıcılık hareketi tekrar güç kazandı. İlim ve sanat hayranı aydın bir kişi olup İslâm kültürünün de etkisinde kalan İmparator Theophilos, Bağdat saraylarının resimlerini getirterek İstanbul'da Bryas (bugünkü Küçükaly) mevkiinde Abbâsî saraylarının benzeri bir saray yaptırdı ve eşsiz güzellikteki bu sarayda yaşamayı tercih etti. Theophilos'un ölümüyle tasvir kırıcılık hareketi kesin olarak son bulunca bu akımın doğurduğu dinî kargaşadan kurtulan imparatorlukta büyük bir kültürel ilerleme dönemi başladı. İstanbul sarayında yeniden açılan yüksek okul fikir ve sanat merkezi oldu, bunu siyasî ve askerî yükselme ve güçlenme devri takip etti.

Theophilos'un ölümünden sonra tahta çıkan oğlu III. Mikhail döneminde Ruslar ilk defa gemilerle Karadeniz'den gelip şehri kuşattılar (860). Halkı dehşete düşüren bu saldırıdan İstanbul, patlayan bir fırtına sonunda Rus gemilerinin parçalanıp mahvolması sayesinde kurtuldu. Yine bu dönemde başşehir 862 ve 866 yıllarında vuku bulan şiddetli iki depremin tahribatına uğradı.

Makedonya hânedanının kurucusu olan I. Basileios zamanında arka arkaya İstanbul'da toplanan dinî meclislerden ve 869-870'teki VIII. Genel Konsil'den sonra Roma kilisesiyle ilişkiler daha ılımlı hale dönüştü. İstanbul, 9 Ocak 869 tarihinde başlayan ve kırk gün devam eden depremle harap oldu. Basileios zamanında başlatılan kanunların yeniden düzenlen-

mesi çalışmaları VI. Leon devrinde tamamlanıp ve imparatorluğun uzun yıllar kullanacağı kanun koleksiyonu Basilika adıyla yayımlandı. VI. Leon döneminde devlet idare sistemi ve bürokrasi düzeni mükemmel bir seviyeye ulaştı. Devletin merkezîyetçi karakteri şehir hayatına ve ekonomisine damgasını vurdu. Başşehrin bütün ekonomik hayatı "eparkhos"un (vali, belediye başkanı) kontrolü altındaydı. Ticaret ve sanat erbabı loncalar halinde organize edilmişti. 912 ilkbaharında İstanbul, Ayasofya Kilisesi'nin yakınındaki mumcu dükkânlarında çıkan bir yangın tehlikesine mâruz kaldı. 913'te Bulgar Hükümdarı Symeon'un Bizans tacını elde etmek amacıyla İstanbul surları önüne gelmesi üzerine hükümet ağır tâvizler vererek onunla anlaşmak yoluna gitti. İstanbul sarayına davet edilen Symeon, İmparator Konstantinos ve patrik Nikolaos tarafından törenle karşılandı. Kendisine Bulgarlar'ın Basileios'u unvanı verilmek suretiyle barış sağlandı. 924 yılında İstanbul Symeon tarafından tekrar kuşatıldıysa da İmparator I. Romanos'un siyasî maharetiyle bu tehlikeyi de atlattı. 931 yılı yazında Konstantinos Forumu (bugünkü Çemberlitaş semti) yakınında mumcu ve derici dükkânlarında çıkan yangın geniş bir alana yayıldı ve şehirde büyük tahribata sebep oldu. İstanbul 941 Haziranında Ruslar'ın âni bir saldırısına uğradı. Ioannes Kurkuas etkili bir taarruzla Ruslar'ı geri çekilmeye zorlarken Bizans donanması da Rus gemilerini Grek ateşiyle yakıp tahrip etti.

Siyaset ve devlet idaresinden ziyade ilim ve sanata ilgi duyan VII. Konstantinos döneminde kültür alanında büyük gelişmeler oldu. Onun imparatorluk idaresiyle ilgili olarak kaleme aldığı *De Administrando imperi* adlı eserinde Bizans'a komşu Türkler hakkında çok değerli bilgiler mevcuttur. *De Caerimoniis* adlı kitabından da İstanbul'da saray muhafızı olarak görev yapan Ferganalı Türkler'in bulunduğu anlaşılmaktadır. İnşa edilen çok sayıda bina ve anıtlarla İstanbul daha da güzelleşti. Sınırlarda sağlanan güvenlikle uzun yıllardan beri düşman tehdidinden kurtulmuş olan İstanbul halkı 948'de vuku bulan bir deprem dışında huzur içinde yaşamını sürdürdü. Bu dönemde yabancı saraylarla sıkı bir münasebete girilerek komşu Arap devletlerine, Endülüs Emevî halifelerinden III. Abdurrahman'ın Kurtuba'daki (Cordoba) sarayına ve Roma-Germen İmparatoru I. Otto'ya elçi heyetleri gönderildi. Bundan başka kısa süre önce Hıristiyanlığı

kabul etmiş olan Kiev-Rus Kraliçesi Olga 957 yılı sonbaharında İstanbul'a geldi. Bizans-Rus münasebetlerinde yeni bir dönem açan bu ziyaret Bizans kilisesinin Rusya içindeki gelişmesini hızlandırdı.

10 Aralık 969'da İstanbul, Nikephoros'un bir saray suikastına kurban gitmesine tanık oldu. II. Basileios, 988'de âsi Bardas Phokas'ın İstanbul'u ele geçirmeye üzere Üsküdar'a kadar ilerleyişi karşısında çok zor duruma düştü ve Kiev Hükümdarı Vladimir'den yardım istemek zorunda kaldı. Basileios, Vladimir'in gönderdiği 6000 Rus askeri sayesinde başarıya ulaştı. Bizans'ın hizmetinde kalan bu Rus birliğine sonraki yıllarda Normanlar, Franklar ve başka yabancılar da katıldı. 26 Ekim 989'da meydana gelen korkunç deprem sadece başşehirde değil başta İzmit olmak üzere Orta Anadolu ve Trakya'da da büyük zararlara sebep oldu. Aya-sofya'nın batı kubbesi çöktü.

II. Basileios döneminde İstanbul güçlü ticaret hayatı, iyi idare edilen kurumları ve kültür alanında sürdürdüğü gelişmesiyle Ortaçağ'ın en büyük ve en pırılmalı şehri haline geldi. 1010 yılı Ocak ve Mart ayları arasında yaşanan depremde birçok kilise yıkıldı. II. Basileios'un yeteneksiz halefleri otuz yıl içinde imparatorluğu çöküşe sürüklediler. Halk 1037, 1038, 1041, 1042 yıllarında arka arkaya vuku bulan depremlerin acısını ve 6 Ağustos 1040'ta limandaki bütün gemileri yakıp kül eden yangın felâketini de yaşadı (Kedrenos, II, 529). İmparatoriçe Zoe'nin, evlât edinip tahta çıkardığı V. Mikhail tarafından iktidardan uzaklaştırılarak bir manastıra hapsedilmesi üzerine başşehirde meydana gelen korkunç ayaklanma (Psellos, s. 81-90), Zoe'nin kız kardeşi Theodora ile birlikte tahta çıkarılması ve Ayasofya'ya sığınan V. Mikhail'in yakalanıp gözlerine mil çekilmesiyle son buldu (20 Nisan 1042).

İmparator IX. Konstantinos zamanında yüzyıllardan beri süregelen Roma-İstanbul kiliseleri arasındaki anlaşmazlık kesin bir ayrılığa dönüştü (1054). Devlet yönetimindeki başarısızlığına rağmen IX. Konstantinos'un 1045'te hukuk ve felsefe yüksek okullarının kuruluşuna ön ayak olması eğitim açısından büyük bir gelişmenin başlangıcı oldu. Devletin ihtiyaç duyduğu yüksek düzeyde memurlar bu okullarda yetişmeye başladı. İlim ve öğrenimdeki gelişme kütüphanelerin de çoğalmasını sağladı. Saray, manastır ve okulların zengin kütüphaneleri Batı'dan ve Doğu'dan gelen pek çok yabancıdan ilgisini çekmekteydi.

1057 yılında askerî darbe ile Anadolu'da imparatorluğunu ilân eden Isaakios Komnenos kötü gidişe son verecek bir kurtarıcı gibi sevinçle karşılandı. Fakat Sivil Asalet Partisi'nin hilesiyle iki yıl sonra tahttan uzaklaştırıldı. Şehir 1064 Eylülünde yeni bir depremle sarsıldı. Malazgirt Muharebesi'nde yenilen ve esir düşen IV. Romanos Diogenes İstanbul'daki saray ihtilâliyle tacını ve hayatını kaybetti (1072). Anadolu Selçuklu ailesinden Kutalmış oğlu Süleyman Şah, İznik'in hâkimiyetini eline geçirip Anadolu'da ilk Türk devletini kurdu (1078). Böylece Türkler Boğaziçi kıyılarına kadar ilerleyerek doğrudan İstanbul'u tehdide başladılar. Bizans'ı düştüğü bu durumdan genç kumandan Aleksios Komnenos kurtardı. Askerî asalet sınıfı tarafından imparator ilân edilen Aleksios'un birlikleri 1 Nisan 1081 günü İstanbul'a girdi. Başşehir üç gün boyunca her türlü kargaşa ve yağma olayına mâruz kaldı. Aynı yıl İstanbul yeni bir depremle sarsıldı (Glykas, s. 15 vd., 620).

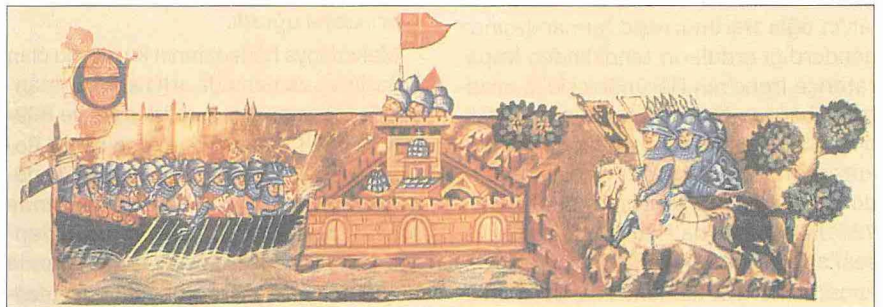
Peçenekler, İzmir Beyi Çaka ile anlaşarak 1090-1091 kışında İstanbul'u denizden ve karadan kuşattılar. Aleksios Peçenekler'e karşı Kumanlar'la anlaştı ve 29 Nisan 1091'de Peçenekler'i dağıttı. 1096 yılında Haçlı orduları İstanbul'a geldi. Halk dilleri ayrı, inançları farklı ve görünüşleri dehşet saçan Batılı barbar ordularının İstanbul surları önünde konakladığı sürece korku içinde yaşadı. Halkı ile aynı korkuyu paylaşmakta olan Aleksios, her şeye rağmen Haçlı reisleriyle anlaşmalar yaparak onlardan yararlanma imkânını buldu, Haçlı ordularının Anadolu'ya geçmesini sağladı. Haçlılar tarafından kuşatılan Anadolu Selçuklu Devleti'nin başşehri İznik Bizans'a teslim edildi (19 Haziran 1097).

Kudüs'ün 1099'da Haçlılar tarafından zaptı Avrupa'da büyük bir heyecan ve coşkuyla karşılandı. Kısa süre sonra yeniden büyük bir sefer girişimi başlatıldı. İstanbul, 1101 yılının ilk yarısında Batılı orduların yarattığı zorlukları yeniden yaşadı. II. Ioannes Komnenos'un tahta çıkışı sırasında (1118) İstanbul sarayında hânedan mensuplarını da ikiye ayıran karışıklıklar yaşandı. Sonunda aslen Türk olan büyük başkumandanı (megas domestikos) Aksukhos'un (krş. Demirkent, *TTK Bellekten*, LX/227 [1996], s. 59-72) sayesinde II. Ioannes duruma hâkim oldu.

Urfa'nın Atabeg İmâmüddin Zengî tarafından fethi üzerine (24 Aralık 1144) Bizans'ın desteğine ihtiyacı olduğunu anlayan Antakya Prinkepsi Raymond, İmparator Manuel'den af dilemek ve onunla anlaşmak için 1145 yılında İstanbul'a geldi. Urfa'nın fethi Avrupa'yı da sarsmıştı. Fransız ve Alman krallarının kumandasında yeni bir Haçlı seferi düzenlendi. İmparator Manuel, 1147 sonbaharında İstanbul önüne ulaşan Haçlılar'ın bu teşebbüsüne karışmayıp onlarla iyi ilişkiler içinde olmaya çalıştı.

İmparator Manuel ile barış antlaşması imzalayan II. Kılıcarıslan İstanbul'a giderek üç ay misafir kaldı (1162). Esasen Bizans ile Selçuklular'ın Anadolu'da yüzyıllarca süren hâkimiyet mücadelesine rağmen iki komşu millet arasında kurulan ilişki sadece düşmanca duygular içinde hapsolup kalmamıştı. Aksine bu ilişki, İstanbul ile Konya arasında hoşgörüyü dayalı bir kültür alışverişinin doğmasını ve kesintisiz sürüp gitmesini sağlamıştı. Böylece XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Komnenoslar döneminde İstanbul'un kozmopolit hayatında Selçuklu yaşayışının kültür ve sanatının etkileri açıkça görülmektedir. Çeşitli alanlardaki

IV. Haçlı Seferi sırasında Haçlılar'ın İstanbul'a karadan ve denizden saldırılarını gösteren minyatür (Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 170)

bu etkilenenin çok güzel bir örneğini Selçuklu mimari tarzını, resim ve süsleme sanatını yansıtan Büyük Saray kompleksi içinde imparatorluk taht salonunun hemen batısında inşa edilmiş olan müstakil bir bina aksettirir.

Nûreddin Mahmud Zengî'nin gücü karşısında Bizans ile ilişkilerini kuvvetlendirmek isteyen Kudüs Kralı Amaury 1171 ilkbaharında İstanbul'a gelerek Manuel'i ziyaret etti ve onun desteğini kazandı. Manuel'in ölümüyle küçük oğlu Aleksios'a niyâbet eden dul imparatoriçe Maria'nın hâkimiyeti Latinler'e duyulan nefret yüzünden İstanbul'da hiç benimsenmedi. Nihayet imparatoriçeye karşı 1182'de tertip edilen isyanla İstanbul halkı bir taraftan Latinler'i öldürürken bir taraftan da Manuel'in kuzeni Andronikos Komnenos'u tahta çıkardı (1183). Andronikos'un saltanatı, yeniden disiplini sağlamak için başvurduğu sert tedbirler yüzünden facialar, suikastlar, komplolar ve ayaklanmalar içinde geçti.

Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Kudüs krallık ordusunu imha ederek kazandığı Hitit Savaşı (4 Temmuz 1187) ve arkasından Kudüs'ü fethi (2 Ekim 1187) üzerine düzenlenen III. Haçlı Seferi sırasında karayolunu takiple Bizans arazisinden geçen Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın Bizans'a karşı sergilediği düşmanca tutum ve davranış imparatorluk için yeni sıkıntılara sebep oldu.

Bizans bu dönemde iç ve dış mücadelelerle tükenirken Batılı devletler Bizans'a saldırmak için bekledikleri fırsatı IV. Haçlı Seferi'nde yakaladı. Amcası III. Aleksios Angelos'a karşı Bizans tahtını yeniden ele geçirmek isteyen Aleksios'un yardım çağrısı üzerine Boniface de Montferrat kumandasındaki Haçlı donanması İstanbul'a geldi (24 Haziran 1203). Galata'nın alınmasından sonra Haliç'e girişi kapatan zinciri parçalayıp gemilerini Haliç'e sokan Haçlılar 17 Temmuz günü şehre girdiler ve II. Isaakios'u bu defa oğlu Aleksios ile (IV.) birlikte tahta çıkardılar. Ancak yeni hükümdarlar vaatlerini yerine getiremeyince Haçlılar ile ilişkiler gerginleşti. Bu arada İstanbul içinde dolaşan Haçlılar halkı son derece öfkelenmekteydi. Haçlılar'ın 17 Temmuz ve 18 Ağustos'ta çıkardıkları yangınlar şehrin büyük bir bölümünü kül etti. Bunlara karşı duyulan öfke ve nefret ocak ayında bir ayaklanmaya dönüştü. Halk Haçlılar'la iş birliği yapan hükümdarlarını öldürdü. Bunun üzerine Haçlılar şehri zaptettiler (13 Nisan 1204). İstanbul, Büyük Saray'a gelip yerleşen

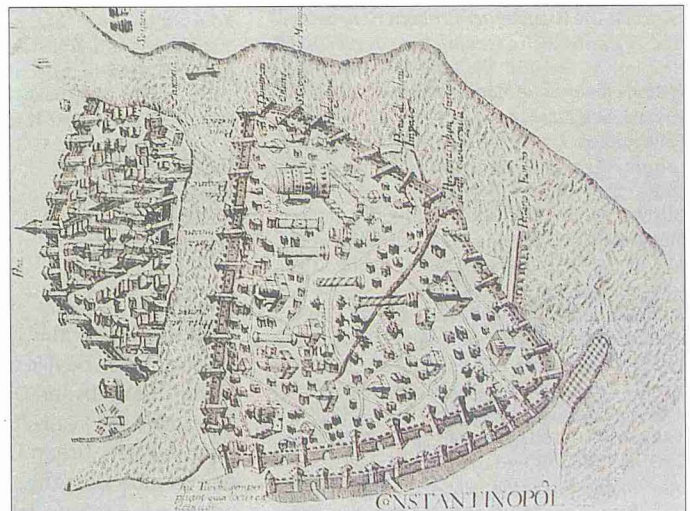
Venedik "doge"u Enrico Dandolo ve Haçlı kontlarının izniyle günlerce yağmalanıp tahrip edildi. Olayın görgü tanığı Batılı yazarlar bile Haçlılar'ın vahşet ve çılgınlığından dehşete düşmüşler, bu vahşet yüzünden duydukları utançı kaleme aldıkları eserlerinde belli etmişlerdir. 900 yıl boyunca hıristiyan dünyasının merkezi olan İstanbul bu yağma sonunda bütün ihtişamını, zenginliğini, sanat eserlerini, bir daha yerine gelmeyecek şekilde kaybetti. Bütün kiliseler, manastırlar, saraylar ve kütüphaneler yağma edildi. Venedikliler, İstanbul'un kültür ve sanat eserlerini toplayıp kendi şehirlerini süslemek üzere alıp götürürken Haçlılar taşıyabilecekleri eşya dışında her şeyi tahrip ettiler. Batılılar sadece yağma ve tahrip de yetinmediler; erkek kadın, yaşlı çocuk demeden katliamlar yaptılar. Bu yağma, tecavüz ve katliam sonunda "şehirler kraliçesi" İstanbul Avrupalı barbarların ayakları altında mahvolup gitti.

Avrupalılar daha sonra İstanbul'da bir Latin imparatorluğu kurdular ve imparatorluk arazisini aralarında bölüştüler. Devletin başına Baudouin de Flandre getirildi. Ancak Batılılar İstanbul'u zaptetmekle bütün imparatorluğu ele geçirmiş olmadılar. Aradan daha iki yıl geçmeden Haçlılar tarafından işgal edilmemiş imparatorluk topraklarında Trabzon, Epiros ve İznik'te Bizans'ın uzantısı olan üç bağımsız devletçik kuruldu.

Elli yedi yıl süren mücadeleden sonra 25 Temmuz 1261'de Haliç kıyısındaki Latin mahallesini yakan İznik birlikleri şehirdaki Batı hâkimiyetine son vermeyi başardı. Bizans'ın son hânedanının kurucusu olan VIII. Mikhail Palaiologos 15 Ağustos'ta Ayasofya'da taç giyerek imparator

ilân edildi. İmparatorluk başşehri İstanbul Latin hâkimiyeti devrinde bütün zenginliğini kaybetmiş, yabancıların sayısı artmış, nüfus 50-75.000 kişiye düşmüştü. VIII. Mikhail büyük bir gayretle Bizans'ı yeniden canlandırmaya çalıştı. Onun ölümünden sonra yerini alan oğlu II. Andronikos ve onu takip eden imparatorlar devrinde İstanbul iç karışıklıklar ve isyanlar içine sürüklendi. Ayrıca 1291, 1303, 1308, 1351, 1434 yıllarındaki yangın felâketleriyle 1296, 1323, 1331, 1346 ve 1354'teki depremler yüzünden harap oldu. Bu dönemde İstanbul halkı, Anadolu'da Osmanlı Türkleri'nin ve Balkanlar'da Sırp'ın tehdidini artık kapısında hissetmeye başladı. İstanbul taht kavgalarına sahne olurken Sırp ve Osmanlı devletleri arasında sıkışıp kalan Bizans varlığını sürdürebilmek için bu devletlerin desteğine muhtaç hale düştü. Bizans her ne kadar Türkler'in yardımı ile Sırp tehlikesinden kurtulduysa da Sırp'lar'a karşı savaşmak için Avrupa topraklarına geçmiş olan Türkler'in bundan sonra Trakya'da sistemli şekilde ilerleyişlerini durduramadı. Batı'dan yardım elde etmeye çalışan İmparator V. Ioannes, papanın isteğine uyarak Katolikliği kabul edip İstanbul ve Roma kiliselerinin birleştirilmesine bile razı oldu. Fakat İstanbul kilisesi ve halkı buna şiddetle karşı çıkınca anlaşma gerçekleşmedi. Türkler'in 1371'de Sırp'lar'a karşı kazandığı savaş Bizans için tam bir darbe oldu. Balkanlar'daki topraklarının hemen tamamını kaybeden Bizans, Bulgar Çarlığı ile birlikte artık Türkler'e bağımlı bir devlet haline geldi. Arazisi gitikçe küçülen ve Türkler karşısında askerî ve malî hiçbir gücü kalmamış olan Bizans sonunda İstanbul surlarının çevrelediği bir şehir devleti haline dönüştü.

Cristoforo
Buondelmonti'nin
çizdiği
İstanbul
haritasının
bir kopyası
(Vatikan Ktp.,
nr. 1422)

Osmanlı ordusu ilk defa 1359 yılında İstanbul surlarının önünde görüldüğünde halk büyük bir paniğe kapıldı. İstanbul hem bundan hem de 1391, 1400 yıllarında I. Bayezid ve 1422 yılında II. Murad tarafından gerçekleştirilen Osmanlı kuşatmalarından kurtuldu. XI. Konstantinos da kendisinden önceki imparatorlar gibi kiliselerin birleştirilmesi konusunu son umut olarak ele aldı ve böylece Avrupa'dan yardım sağlamaya çalıştı. Papanın elçisi İstanbul'a gelerek 12 Aralık 1452'de Ayasofya'da kilise birliğini ilân etti ve ilk defa Roma usulünde âyin yaptı. Ancak bu durum Bizans hakkında büyük infial yarattı ve Roma'ya bağlanmaktansa Türk hâkimiyetini kabule taraftar olanların sayısı arttı. II. Mehmed 29 Mayıs 1453'te İstanbul'un fethederek Bizans hâkimiyetine son verdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Strabon, *Strabonis Geographica* (nşr. A. Meineke), Leipzig 1909-13, VII, 320; Tacitus, *Annales*, XII, 62-63; *The Annals of Tacitus* (trc. J. Jackson), Cambridge -Massachusetts -London 1937, III, 407; A. Marcellinus, *The Later Roman Empire: A. D. 354-378* (trc. W. Hamilton), New York 1986, s. 126 vd.; Sozomenos, *Historia ecclesiastica, Patrologia Graeca* (ed. J. Migne), Paris 1864, LXVII, 7, 14; Prokopios, *İstanbul'da Justinianus Döneminde Yapılan* (trc. Erendiz Özbayoğlu), İstanbul 1994; Theophanes Continuatus, *Chronographia, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (nşr. I. Bekker), Bonn 1838, s. 420; M. Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı* (trc. Işın Demirkent), Ankara 1992, s. 81-90; ayrıca bk. İndeks; G. Kedrenos, *Historia, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (nşr. I. Bekker), Bonn 1839, II, 313, 529; M. Glykas, *Annales, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (nşr. I. Bekker), Bonn 1836, s. 15 vd., 620; I. Kinnamos, *Epitome Rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis Gestarum, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (nşr. A. Meineke), Bonn 1836, s. 35, 38, 67 vd., 106 vd., 186 vd., 204 vd.; *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı* (trc. Işın Demirkent), Ankara 2001, bk. İndeks; N. Khoniates, *Historia: Die Kreuzfahrer Erobern Konstantinopel, Byzantinische Geschichtschreiber* (trc. F. Grabler), Graz 1958, IX, 161-230; a.m.f., a.e.: *Historia Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri* (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1995, bk. İndeks; G. Pakhymeres, *De Michaele et Andronico Palaeologis, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (nşr. I. Bekker), Bonn 1835, s. 310 vd.; J. Burkhardt, *Die Zeit Constantins des grossen*, München 1982 (1853), s. 370; J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire*, London 1889, I, 61-78, 123-136, 227-233, 351 vd.; II, 145 vd., 207-226, 258-273, 408-424, 480 vd.; F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I. Comnène (1081-1118)*, Paris 1900, s. 51-135, 155-189; a.m.f., *Les Comnène: Jean Comnène (1118-1143) et Manuel Comnène (1143-1180)*, Paris 1912, s. 110-154, 184-193, 257 vd., 275 vd., 296 vd., 308, 498 vd., 509 vd.; R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1964, bk. İndeks; D. T. Rice, *Constantinople: Byzantium-Istan-*

bul, London 1965, bk. İndeks; T. T. Rice, *Everyday Life in Byzantium*, New York 1967; D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, London 1972, s. 45-95, 99-112, 159 vd., 191 vd., 310 vd., 357-436; P. Speck, *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel*, München 1974; Semavi Eyice, "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", *TTK Atatürk Konferansları VII: 1975*, Ankara 1980, s. 89-182; a.m.f., "Haçlı Seferi ile Gelen Batılılar'ın Gördükleri İstanbul", *Dünya Kenti İstanbul*, İstanbul, ts. (Tarih Vakfı), s. 12-21; a.m.f., "İstanbul'da Abbâsi Saraylarının Benzeri Olarak Yapılan Bir Bizans Sarayı: Bryas Sarayı", *TTK Belleten*, XXIII/89 (1959), s. 79-99; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1981, bk. İndeks; M. Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204*, London 1984, s. 94 vd., 106 vd., 109 vd., 155-159, 186, 190-194, 263-295; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 52-54, 135-149; II, 15-25, 174 vd., 183, 194 vd., 222-228, 237, 296, 326, 345, 382 vd., 389 vd.; III, 38 vd., 95-116; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1989, s. 187; Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", *Birinci Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu*, Ankara 1992, s. 1-11; a.m.f., *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 15, 21-27, 104 vd., 167-181; a.m.f., "Türk Yaşamının Bizans'a Etkilerinden Birkaç Örnek", *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri (25-26 Mayıs 1998) Bildirileri*, İstanbul 2000, s. 145-154; a.m.f., "Bizans Kaynaklarına Göre IV.-XI. Yüzyıllarda Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *TD*, sy. 33(1982), s. 133-146; a.m.f., "Komnenos Hanedanı'nın Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos", *TTK Belleten*, LX/227 (1996), s. 59-72; a.m.f., "1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *TD*, sy. 36 (2001), s. 137-154; K. N. Ciggaar, *Western Travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962-1204*, Leiden 1996, s. 45-77; Kâzım Çeçen, *Roma Suyollarının En Uzunlu*, İstanbul 1996, s. 20-41, 122-127, 214-222; Oğuz Tekin, "Başlangıçtan Bizans İmparatorluğu'nun Sonuna Kadar Byzantion / Constantinopolis'te Sikke Basımı", *Dünya Kenti İstanbul*, İstanbul, ts. (Tarih Vakfı), s. 60-67; Ayla Ödekan, "Kentlerin Kraliçesi Konstantinopolis", a.e., s. 108-130; G. Downey, "Earthquake at Constantinople and Vicinity, A.D. 342-1454", *Speculum*, XXX, Cambridge 1955, s. 596-600; Hakkı Dursun Yıldız, "İstanbul'un Müslümanlar Tarafından Muhasaraları", *Lâle*, I, İstanbul 1982, s. 27-32; A. Decei, "İstanbul", *İA*, V/2, s. 1142-1171; İbrahim Kafesoğlu, "İstanbul", a.e., s. 1173-1180; M. Tayyib Gökbilgin, "İstanbul", a.e., s. 1180-1185; *DBİst.A*, I-VIII.

İŞİN DEMİRKENT

İstanbul'un Fethi. XIV. yüzyıl başlarında küçük bir beylik olarak Bizans sınır boylarında kurulan Osmanlı Devleti'nin İstanbul'a ilgisi kuruluş devrinin ilk yıllarında başladı. Orhan Bey ve I. Murad dönemlerinde Osmanlı askerleri Bizans'ın pâyitahtı önünde göründülse de bu

ciddi bir saldırı veya kuşatma değil daha ziyade karşılıklı ittifaklar dolayısıyla gerçekleşmişti. İlk ciddi muhasara teşebbüsü Yıldırım Bayezid tarafından yapıldı. Bir süredir sıkı bir şekilde abluka altına alınmış olan şehir 1395'te kuşatıldı; fakat bu sırada Haçlı kuvvetlerinin Balkanlar'a girdiği haber alınınca muhasara kaldırıldı. Niğbolu zaferinden sonra İstanbul'un zaptını kolaylaştırmak için Boğaz'da Anadolu yakasında müstahkem bir kale yapıldı ve bu havale kalesi sayesinde şehirdeki faaliyetler izlendi. Bayezid, âni ve sıkı bir kuşatma yerine abluka siyaseti takip ederek büyük ihtimalle Bizans'ı bunalıtmak ve zayıf bir anını yakalamak istiyordu; bu yolu tercih etmesinde hiç şüphesiz doğuda ve batıda meydana gelmesi muhtemel birtakım olumsuz gelişmelerin etkisi önemli rol oynamıştı. Abluka döneminde zaman zaman askerî faaliyete girilmişse de çeşitli dış tehditler fethi engellemiş, 1400 yılı baharında başlayan ve giderek şiddetlenen muhasara da Timur'un Anadolu'ya girmesi üzerine sona ermişti. 1402'deki bozgunun ardından baş gösteren karışıklık devresinde (Fetret devri) Bizans İmparatoru Manuel Palaiologos dikkatli bir siyaset izleyerek Bizans'ın bir süre daha dayanmasını sağladı. II. Murad'ın 15 Haziran 1422'deki muhasara teşebbüsü ise bir bakıma amcası Düzmece Mustafa Çelebi isyanıyla ilgiliydi. 1422 kışında Mustafa'yı yenerek bertaraf eden II. Murad İstanbul üzerine yürüdü ve şehri sıkı bir şekilde kuşattı. Bizans kaynaklarına göre kuşatma bütün kara surları boyunca gerçekleşmişti. Ağustos ayındaki genel hücum şehirde büyük bir telâşa yol açmış; ancak bu arada Murad'ın küçük kardeşi olup Karaman, Germiyan ve Candaroğulları tarafından desteklenen Mustafa'nın isyanı, Bursa'ya yürüyerek burayı kuşatması İstanbul muhasarasının sona erdirilmesiyle neticelenmişti.

II. Mehmed ikinci defa ve kati şekilde tahta cülûs ettiğinde tek hedefi artık iyice gücünü kaybetmiş olan Bizans'ın başşehri oldu. Daha şehzadeliginde ve tahta ilk çıktığı yıllarda etrafındakilerin de telkiniyle kuşatma için gerekli planlamaları yapmıştı; böyle bir fethi, devletin geleceğinin teminatı ve kurmak istediği cihanşümül siyasetin dayanağı olarak görüyordu. Öte yandan jeopolitik olarak Rumeli ve Anadolu topraklarının ortasında irtibatı daima engelleyen bir konumda bulunması sebebiyle buranın zaptı öncelik kazanmaktaydı. Coğrafi ve siyasi gereklilik yanında böyle bir fethin mânevî bakım-